

židovske države na prostoru nekadašnje mandatne Palestine” (277), pri čemu njena demokracija može varirati od etničke preko liberalne i multikulturne do konsocijacijske. Drugi izbor znači “rekonstituciju nekadašnje mandatne Palestine u dvonacionalnu židovsko-arapsku državu” (277), dok je treći i najizgledniji, međunarodno kondicionirani izbor stav da se “teški nacionalni, regionalni i međunarodni sukob može riješiti samo postojanjem židovske i palestinske države”, ukratko “dvije države za dva naroda” (281). U tom smislu ne čudi autoričino isticanje glavnog pitanja dugogodišnjega bliskoistočnog sukoba između Izraelaca i Palestinaca, a to je kako uspostaviti samostalnu i održivu palestinsku državu uz izraelsku državu. To je, zaključuje autorica, srž regionalnog problema. Od rata 1948. do danas.

Knjiga *Politički sustav i politika Izraela* prof. dr. sc. Mirjane Kasapović kao malo koje djelo hrvatske politološke literature i šire literature društvenih znanosti donosi trajnu faktografsku riznicu, bridak analitički pristup i prepoznatljiv stilski rafinman. Pritom na dobitku nisu samo hrvatski čitatelji, nego i općenito literatura koja se bavi Izraelom i regionalnim studijama Bliskog istoka. Dinamici i preglednosti teksta doprinose i efektni okviri koji na relevantnim, katkad filmičnim primjerima iz izraelske političke prošlosti i sadašnjosti živo podcrtavaju osnovni sadržaj i analize, baš kao i tablični i kartografski prikazi te pojmovnik i iscrpna bibliografija. Ako je točno da se i izraelska politika lakše stvara nego što se o njoj piše, autorica je iznimka koja potvrđuje pravilo. Njezina se knjiga lako čita jer se na njoj zahtjevno radilo.

Boško Picula

Recenzija

Louis Dumont

Homo aequalis: Geneza i procvat ekonomske ideologije

Disput, Biblioteka “Čari političkoga”, Zagreb, 2011, 256 str.

Djelo poznatoga francuskog antropologa Louisa Dumonta (1911-1998), gostujućeg profesora na Sveučilištu Oxford (50-ih godina prošlog stoljeća) i direktora École des Hautes Études en Sciences Sociales (u Parizu), već je desetljećima obvezatnim referentnim okvirom u komparativnim istraživanjima zapadnoeuropske Moderne, općenito, a u usporedbi s kulturom i društvom Indije, posebice. Njegov je *opus magnum* knjiga *Homo Hierarchicus* (“ogled” o kastinskom sustavu), objavljena 1966. godine, u kojoj je ne samo dao izniman poticaj razvoju kulturološkog pristupa proučavanju tradicijskog indijskog društva nego je i predložio moćnu kategorijalnu matricu (pojmovni par individualizam-holizam) za analitičku usporedbu raznovrsnih civilizacija.

Na kraju svoje knjige o Indiji Dumont je najavio svoja buduća istraživanja, naznačivši ih kao “preokretanje gledišta” koje će se očitovati “u osvjetljavanju našega modernog tipa društva, egalitarnog društva, počev od hijerarhijskog društva”.

U takvoj optici Dumont se bavi vrednovanjem “moderne ideologije” u dvjema knjigama: najprije u knjizi *Homo aequalis* (s rječitim podnaslovom: “geneza i pro-

cvat ekonomske ideologije”), koja je paralelno objavljena i u engleskom izdanju, pod naslovom *From Mandeville to Marx: The Genesis and Triumph of Economic Ideology* (1977); a zatim i u studiji *Essais sur l'individualisme: Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne* (1983).

Jedna je od odlika knjige *Homo aequalis* upravo to što ju je napisao svjetski afirmirani socijalni antropolog, posve svjestan opasnosti istraživačkog pothvata u koji se upustio: “otisnuti se na pučinu opće povijesti ideja nije prijelaz u potpunosti lišen problema”, pogotovo zato što je tada (kao i danas, uostalom!), kako upozorava, “svaka općenita postavka, pa čak i svaka produbljena analiza u opasnosti da bude obilježena kao meta-antropologijska ili meta-znanstvena” (6). Stoga se Dumont, u svojoj istraživačkoj skrupuloznosti, čitateljstvu predstavlja kao “obrtnik”, a ne kao “misliilac”: “Pribojavam se da mi čitatelj, vidjevši me kako odlučno prekoračujem stanovite akademske granice u potrazi za nekoliko naizgled neobičnih ideja, ne pripíše uzvišenu ideju o mojoj vlastitoj originalnosti. Nadam se da će knjiga raspršiti tu zabludu” (7).

Premda tvrdi da nudi prikaz “ekonomske ideologije” (od XVII. stoljeća preko fiziokrata do Adama Smitha [i Ricarda] i Marxa), Dumont “ne teži za pokrivanjem nekog kronologijskog perioda u povijesti ekonomske misli”, nego se, kao antropolog, fokusira “na odnos između globalne ideologije i ekonomije”. Pritom se u razumijevanju “ekonomske kategorije” prvenstveno oslanja na temeljno djelo Josepha A. Schumpetera *History of Economic Analysis* (1954; Joseph A. Schumpeter, *Povijest ekonomske analize*, 1-2. sv., 1975), a

zatim i na *The Political Element in the Development of Economic Theory* Gunnara Myrdala (1929), na dugi ogled Thorsteina Veblena naslovljen “The Preconceptions of Economic Science”, izvorno objavljen 1899-1900. i preuzet u njegovoj knjizi *The Place of Science in Modern Civilization* (1919), te na djelo Jamesa Bonara *Philosophy and Political Economy* (1927).

Dumontovo djelo, ni u samorazumijevanju dakle, nije originalan prilog povijesti ekonomskog fenomena u Moderni, nego prvenstveno istraživanje i prikaz individualizma kao “opće ideologije” zapadnjačke Moderne.

Kako Dumont provodi svoj istraživački program? Premda prvi pogled na sadržaj knjige *Homo aequalis* upućuje na pomisao da je riječ o uobičajenoj povijesti modernih polit-ekonomskih ideja (jedno za drugim slijede poglavlja posvećena Quesnyu, Lockeu, Mandevilleu, Smithu i Marxu), uvodno naznačena istraživačka intencija raspršuje svaku moguću dvojbu. Izbor autorā i prikazi njihova teorijskog djela u funkciji su znanstvenog projekta prepoznavanja i vrednovanja kategorije *ekonomskega* u sklopu modernog društva, uz njezino odjeljivanje i razlikovanje od kategorija političkoga i moralnoga. Riječ je o projektu koji zaslužuje i privlači punu pozornost, prepunom uzbuđenja koja nam može pružiti samo pristup koji je uistinu analitički i komparativan poput Dumontova.

Središnja je Dumontova teza da se moderno individualističko društvo, u komparaciji s predmodernima, odlikuje novom, modernom *ekonomskom ideologijom*. Pritom je ideologija široko shvaćena kao *cjelina ideja i vrijednosti zajedničkih u nekom društvu* (16, 25). Moderna ideologija na prvo mjesto ističe pojedinačnog čovje-

ka, ne u empirijskom/biologijskom smislu, nego kao (normativnu) Individuu u smislu moralnog, neovisnog i autonomnog bića. U tom je novom (paradoksalno ne-društvenom) smislu *svaki čovjek utjelovljenje cjelokupnog čovječanstva i kao takav je sa svim ostalim ljudima jednak i slobodan*. Tek je tako stvorena osnova za utemeljenje modernog društva. Moderna društva Individuu uzdižu u status najviše vrijednosti. Drugim riječima, Individua je razlikovna značajka Moderne u odnosu na tradicijska, predmoderna društva. Takva društva Dumont smatra *holističkim*, u njima cjelina prethodi pojedincu; naglasak je na poretku te na sukladnosti i ulozu svakog elementa s obzirom na cjelinu. Individualistička ideologija i društvo izgrađeno na njezinu temelju stoga predstavljaju moderne izume.

Dumontovo razumijevanje Moderne nudi nam se dakle u komparativnom ključu. Sami sebe možemo primjereno vidjeti i razumjeti samo ako napustimo uobičajenu modernističku eurocentričnu shematiku i ogledamo se u zrcalu holizma. Ako je hijerarhijski odnos temeljno obilježje i načelo holističkih društava, onda nam se u tom zrcaljenju moderno (zapadno) društvo očituje prvenstveno kao društvo jednakosti, kao univerzum čovjeka jednakosti. U tom ključu vrednovati smisao Individue i individualističke ideologije znači za Dumonta, barem u ovoj knjizi, proniknuti u genezu ekonomskog područja, odnosno ekonomske ideologije kao *cjeline ideja i vrijednosti zajedničkih modernome individualističkom društvu*.

Bitna je oznaka moderne Individue njezina izvorna ne-društvenost. Paradoksalna ne-društvenost moderne Individue (Kant bi rekao "nedruštvena društvenost") znači da su odnosi među ljudima u temelju

izokrenuti spram odnosa koji dominiraju predmodernim društvima. Dok u holističkim društvima međuljudski odnosi imaju primat nad odnosom između ljudi i stvari, u individualističkim prednost imaju potonji. Taj se primat teorijski iskazuje i utjelovljuje u modernom pojmu vlasništva. Vlasništvo nad vlastitom osobom, radnom sposobnošću i dobrima pripada isključivo Individui. Obrat je dalekosežan: primat odnosa među ljudima znači prevlast društvene cjeline nad individuum i nužno podrazumijeva neki oblik holizma. Nasuprot tome, kroz proizvodnju ("prisvajanje prirode"), vlasništvo, vrijednost i rad rađa se individualistička baza modernog društva u suprotnosti s (holističkom) podređenošću. Takvo je izokretanje moguće samo u modernom društvu. U tom smislu moderno društvo proizlazi iz revolucije u vrijednostima. A Individua je njegov ideologijski temelj.

Nastanak moderne individualističke ideologije povezan je s raznovrsnim i međusobno nadopunjujućim konfiguracijama ideja, napose ideja polit-ekonomista i političkih teoretičara. Ideologija jest rešetka preko koje spoznajemo zbiljnost i koja nam na taj način pruža operativna načela i društvene predodžbe. U takvoj općoj konfiguraciji ideja, koje je mjesto ekonomskoga? Koliko je ekonomska misao utjecala na globalnu ideologiju? Prema Dumontu, vrhunac individualizma jest *emancipacija ekonomskoga*. Kroz ekonomsko se najbolje može vidjeti ideologija modernog društva kao ključna razlikovna značajka spram holističkog vrijednosnog univerzuma. Što znači da je u okviru moderne ideologije prvenstvo ekonomskog gledišta nedvojbeno.

U prikazu geneze kategorije ekonomskoga Dumontovi su sugovornici, da pono-

vim: Quesnay, Locke, Mandeville, Smith i Marx. Fundamentalna mu je teza da je ekonomsko stajalište *par excellence* individualističko. Da bi ekonomsko bilo autonomno i u potpunosti afirmirano, ono mora biti emancipirano od morala i politike. Samo je u takvoj konstelaciji socijalnog polja Individua zbiljski slobodna, odnosno pojedinac uspostavljen kao “čovjek jednakosti”.

Posrednički položaj između holizma i individualizma, a prvi važan korak u pravcu autonomije ekonomskoga kao temeljnog izuma Moderne, Dumont pripisuje Quesnayu koji je prema Marxu predstavnik “najgenijalnije misli u političkoj ekonomiji u njezinu djetinjstvu”. Zadržavajući holistički okvir, fiziokrat Quesnay naime opisuje opći model ekonomskog procesa uvodeći važnu invenciju: iskaz o ekonomskom području kao autonomnoj cjelini, jedinstvenom području koje, doduše, još nije apsolutno, ali je koherentno. Što je prvi i nezaobilazan korak u utemeljenju ekonomske ideologije i prelazak prema individualizmu (v. pogl. 3: “Quesnay, ili ekonomija kao cjelina”, 49-65).

Lockeova je pak velika zasluga emancipacija ekonomskoga od političkoga. Naime njegova je temeljna preokupacija vlasništvo koje je utemeljeno upravo u radu individue. Subjekt je vlasništva individualni vlasnik. Sloboda shvaćena kao vlasništvo svoje vlastite osobe u suprotnosti je s hijerarhijskim odnosom karakterističnim za holizam. Prvenstvo vlasništva u konstituciji zajednice jamči obrat u vrijednostima, osigurava prvenstvo odnosa između ljudi i stvari spram odnosa između ljudi samih. To je prema Dumontu presudna crta i promjena vrijednosti koja razdvaja Modernu od svih drugih oblika civilizacije. Eman-

cipacija ekonomske od političke dimenzije društvenog života znači da je moderna individua pojmljena kao radno biće upućeno na proizvodno prisvajanje vanjskog svijeta (v. pogl. 4: “Lockeove *Dvije rasprave*: ekonomsko se emancipira od političkoga”, 67-80). Može se tek uzgredno napomenuti da je šteta što ovdje autor ispušta iz vida političku teoriju, određenije: političku ekonomiju T. Hobbesa. Naime kod Hobbesa je *Bog sve što je stvorio prodao čovječanstvu za rad* te je već kod njega jasno da je rad osnovica individualnog vlasništva, a princip individualizma baza izgradnje političko-ekonomske zajednice (*Commonwealtha*).

Mandeville u poznatoj *Basni o pčelama* pokazuje ulogu egoizma u ekonomskim fenomenima i ekonomskoj sferi. Za afirmaciju ekonomskoga važna je emancipacija od opće moralnosti. Drugim riječima, moralnost je istisnuta ekonomskom sferom djelovanja jer upravo slijeđenje privatnih interesa (nehotice) omogućuje opće dobro. Time je, Dumontovim riječima, funkcionalno nadomještena podređenost moralu. Cjelina društva više ne sputava individualno ponašanje. Upravo suprotno, individualističko je ponašanje i pozivanje na vlastite (privatne) interese ono koje omogućuje društvo. Dobit, bogatstvo i prosperitet središta su društvenog života, pa relativno autonomna ekonomija izmiče jurisdikciji morala. Ekonomija pruža svoj automatski moralni mehanizam (v. pogl. 5: “Mandevilleova *Basna o pčelama*: ekonomsko i moralnost”, 81-100).

Rad i razmjena dvije su središnje kategorije političko-ekonomske teorije A. Smitha. Rad je načelo vrijednosti i njezino utemeljenje. Rad je krajnja supstanca od koje su sve stvari načinjene. Vrijednost

je pritom neodvojiva od razmjene. Tvorac sveg bogatstva i vrijednosti jest individualni čovjek u svom aktivnom odnosu spram prirode kroz rad (kao *dušu* proizvodnje). Radeći na svom vlastitom interesu (sebeljublje), Individua (vođena *nevidljivom rukom*) zapravo stvara bogatstvo naroda/opće dobro. Svaki čovjek postaje trgovac, a društvo ponajprije trgovačko društvo. Time smo preko rada (kao subjektivne biti bogatstva) nedvojbeno u svijetu privatnog vlasništva. A ono što individue drži na okupu jest upravo trgovina. Najslikovitije je to izrazio D. Hume: *trgovina je ljepilo društva*. Težnja za razmjenom iz egoističnih interesa pojedinaca donosi podjelu rada i njezin napredak. Time kod Smitha nalazimo sve važnije postavke i elemente liberalnog ekonomskog nauka (v. pogl. 6: “*Bogatstvo naroda* Adama Smitha: teorija radne vrijednosti”, 100-128).

Krug analize zatvara se s Marxom, kojemu Dumont posvećuje najviše prostora. On (uglavnom) analizira Marxove tekstove iz tzv. rane faze i pokazuje kako je kod Marxa čovjek u bitnome Individua. Štoviše, Marxov je nauk vrhunac/trijumf individualizma i/ili ekonomske ideologije i prevlasti ekonomskih fenomena u društvenom životu. Osnovna je Dumontova teza stoga da je Marx suštinski individualist. *Individua doživljava apoteozu, postala je sama za sebe društvo*. Socijalna ili ljudska emancipacija proleterske klase samo je neophodan uvjet za emancipaciju svih ljudi u apstraktnom smislu, tj. za emancipaciju čovjeka kao autonomnog bića *oslobođenog svih lanaca i svake ovisnosti*, tj. svake podređenosti i svake dominacije. To je ideja vodilja Marxova cjeloživotnog znanstveno-filozofskog angažmana, temelj njegova revolucionarno-emanci-

pacijskog zahtjeva. Marxovo ekonomsko stajalište o društvu i povijesti (historijski materijalizam), pokazuje nam Dumont, podržava njegovo čisto individualističko usmjerenje. Marxov kritički susret s političkom ekonomijom (za njega anatomijom građanskog društva) stoga je dovršetak projekta individualizacije čovjeka. Individua je pritom nužno društvena jer je društvo zamislivo samo kao društvo Individua. Naime (ekonomska) proizvodnja (a kroz nju čovjekov odnos spram prirode) prototip je osnovne ljudske djelatnosti. Stoga je proizvodnja, koja u širokom smislu predstavlja ekonomsku cjelinu, primarno stvar Individue i njegova odnosa spram prirode. No istodobno je istovjetna s otuđenjem i *kretanjem privatnog vlasništva*. Tako su s Marxom zapravo tek kroz idealno (komunističko) društvo budućnosti individualizam, tj. ekonomska ideologija “dovedeni do kraja”, a slobodan čovjek jednakosti postaje zbiljnost (v. “*Drugi dio. Procvat: Karl Marx*”, 129-208).

Već i sam skraćeni prikaz sadržaja knjige svjedoči da je riječ o djelu vrijednom pažnje svakog društvenog znanstvenika zaokupljenog problemima Moderne, a prvenstveno njezinom individualističkom ideologijom. Neosporan je Dumontov doprinos dubljem razumijevanju temeljne logike Moderne općenito, a ekonomije i njezina značaja u suvremenom društvu posebice (nadasve kroz prizmu političke ekonomije). U sklopu Dumontova istraživačkog projekta ne može se preneglasiti izvanredna važnost samog predmeta istraživanja, naime ideologije, ideja i vrijednosti Moderne, u komparativnom ključu spram holističkih civilizacija. Podcjenjivanje ili čak potpuno previđanje ideologijske dimenzije društvene zbiljnosti uvijek je

spoznajno nedostatno. Dumont nam uvjerljivo pokazuje da smo takvim nepromišljenim redukcionizmom, štoviše, *zatvoreni u ideologiju*. Primjerena spoznaja zahtijeva da ideologiju pojмимо ozbiljno, jer spoznaja funkcionira samo preko nekog tipa ideološke rešetke.

U suvremenom kontekstu i stanju istraživanja uočljivi su i nedostaci Dumontova komparatističkog pristupa i metoda istraživanja. Napose se izboru autora koje on smatra povlaštenim sugovornicima o temi "geneze i procvata ekonomske ideologije" može prigovoriti da nije ni potpun ni dosljedan. K tome, i pojedini tekstovi tih modernih klasičnih autora čine se izabranim ne da prikažu tog autora koliko da dokažu ili ilustriraju Dumontovu tezu. Ne iznenađuje što se takav prigovor može ponajprije uputiti na račun njegova čitanja Marxa kao "procvata ekonomske ideologije". Premda je Dumontovo svrstavanje Marxa u individualističku tradiciju uvjerljivo obrazloženo, ipak je njegovo tumačenje Marxova velikog projekta kritike političke ekonomije fragmentarno i interpretativno nedostatno. U sklopu relevantne literature o Moderni Dumontov je doprinos vrednovan kao originalno istraživanje koje je ponudilo, po ocjeni znalaca, dalekosežno "individualističko čitanje moderne". To je, primjerice, ocjena francuskog političkog filozofa i povjesničara ideja Alaina Renauta, koji svoju kritičku refleksiju o Moderni gradi na "dvjema velikim rekonstrukcijama logike moderne: onoj Heideggerovoj i onoj Dumontovoj" (A. Renaut, *L'ère de l'individu. Contribution à une histoire de la subjectivité*, Gallimard, Paris, str. 21-22; poglavlje "Louis Dumont. Trijumf individuelle", str. 69-112).

Dumontovo razumijevanje modernosti kroz kategorije individualizma (u razlici spram holizma) i "ekonomske ideologije" može se činiti ipak jednostranim i parcijalnim, jer je očigledno da ispušta iz vida takav fundamentalni faktor kao što je religija. Utoliko je važno napomenuti da je ta dimenzija središnja tema njegove druge, već spomenute knjige o individualizmu. Tek zajedno, obje knjige, kao dva sveska istog projekta, pod naslovom *Homo aequalis* I i II, daju uvid u cjelinu njegovih istraživačkih rezultata o modernom društvu i njegovim temeljnim pretpostavkama i vrijednostima.

U kontekstu suvremene duboke strukturne svjetske krize, kad se kritički promišljaju i ponovno vrednuju same pretpostavke Moderne, kad se promišlja novi univerzalizam – koji uvažava civilizacijske razlike, odbacuje fatalne stereotipe eurocentrizma i zalaže se za međusobno prožimanje i obogaćivanje raznovrsnih tradicija našeg svijeta – djelo kao što je Dumontovo zadovoljava važnu društvenu potrebu i može biti plodan intelektualni poticaj da u našim javnim raspravama budemo na razini zahtjeva i izazova vremena u kojem živimo.

Homo aequalis objavljen je u sklopu važne političkoteorijske biblioteke "Čari političkoga", s instruktivnim pogovorom uglednog sociologa Rade Kalanja.

Davorin Žagar